

Záchranné pěstování rostlin v soukromých zahradách

Hana Pánková, Karel Kříž

Aktivní zapojení široké veřejnosti do ochrany přírody se čím dál tím více ukazuje jako klíč k úspěchu v ochraně druhů a jejich stanovišť. Zvyšuje její povědomí o unikátnosti konkrétních druhů či lokalit, o smyslu zachování biodiverzity a mění i náhled na samotný smysl ochrany přírody. Zatímco v minulosti byla ochrana přírody a s ní všichni, co ji prosazují, vnímání spíše negativně (rozhodování o nás, ale bez nás), tak přímým zapojením veřejnosti dochází k posunu a ochránci přírody jsou čím dál častěji bráni spíše jako ti, co se snaží ve spolupráci s místními zachovat unikátnost přírody kolem nás.

Jedním z vhodných způsobů, jak se mohou místní obyvatelé přímo zapojit do ochrany ohrožených druhů rostlin, je program Záchranné pěstování v soukromých zahradách, který Český svaz ochránců přírody Vlašim a Botanický ústav AV ČR připravuje pro české podmínky v rámci projektu LIFE for Minuartia. Program vychází ze švýcarského modelu a je testován pro druh **kuřička hadcová** (*Minuartia smejkai-*

lii). Ve spolupráci se státní správou a odbornou veřejností (Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Ministerstvo životního prostředí, Univerzita Karlova, botanické zahrady, nevládní neziskové organizace) se už ale vybírají další vhodné druhy, pro které je tento typ záchranného pěstování vhodný.

K čemu program slouží?

Program si klade dva hlavní cíle. Prvním cílem je **samotná ochrana ohrožených druhů mimo jeho přirozené stanoviště** (ex-situ). Tento způsob ochrany se zahajuje v případě, že nelze v současné době garantovat přežití druhu v přírodě. Cílem ex-situ ochrany je zachování dostatečně geneticky pestřejšího materiálu pro případný návrat druhů do přírody. Obvyklým způsobem je pěstování rostlin v kulturních podmínkách (např. v botanických zahradách) či se vytváří semenné banky. Při pěstování rostlin v kulturách dochází ke změnám v genetické struktuře populace: rostliny ztrácí adaptace na přirozené stanoviště a adaptují se na podmínky v kultuře. Všechna tato rizika

se pak mohou projevit při přenášení rostlin zpět do přírody, kdy po zkřížení s místními jedinci může dojít ke snížení životaschopnosti celé populace. Pro zachování genetické variability druhu pěstovaného mimo přirozená stanoviště se však jeví pěstování v různých menších lokálních zahradách jako přínos. Na jednu stranu jsou rostliny drženy v klimaticky obdobných podmínkách, jako jsou přirozená stanoviště, na druhou stranu je každá zahrada jiná a rostliny tak budou vystaveny odlišným selekčním tlakům. Díky tomu bude celkový soubor variabilnější a přizpůsobený širšímu spektru podmínek než v případě pěstování rostlin v jedné větší zahradní sbírce.

Druhým významným přínosem programu je **vzdělávání a osvěta**. Místní obyvatelé mají možnost přímého kontaktu s druhem i jeho přirozenými stanovišti. Zároveň tak dochází k formování místní komunity pěstitelů, která se vzájemně podporuje a šíří informace o ochraně přírody. Významným prvkem je zapojení obcí, místních spolků či škol.

< Kuřička hadcová (*Minuartia smejkalii*) je kriticky ohrožený endemický druh, který se vyskytuje pouze na otevřených hadcových skalách v NPP Hadce u Želivky a PP Hadce u Hrnčív. Foto Hana Pánková, Karel Kříž

Jak program funguje

Pro práci s kuřičkou hadcovou má Český svaz ochránců přírody Vlašim i Botanický ústav AV ČR udělenou výjimku z ochranných podmínek druhu dle § 56 zákona 114/1992 Sb. To opravňuje obě organizace manipulovat s druhem, sbírat jeho semena a držet druh v kultuře. Jednotlivým zahrádkářům je pak druh zapůjčen na základě dohody s jasně danými pravidly.

Realizace programu Záchranné pěstování v soukromých zahradách probíhá na třech úrovních: 1. práce s veřejností, 2. příprava zahrad, 3. práce s konkrétní rostlinou. Zatímco první a druhou část realizuje ČSOP Vlašim, za třetí zodpovídá Botanický ústav AV ČR v Průhoncích.

Práce s veřejností

Oslovení potenciálních pěstitelů probíhalo prostřednictvím propagační kampaně. K oslovení místních zahrádkářů nám sloužily informační letáky a zejména semináře konané přímo v obcích sousedících s lokalitami. Při organizaci seminářů a oslovování obyvatel je klíčová spolupráce s místními starosty a patrioty. Právě podpora těchto místních autorit motivovala obyvatele k návštěvě seminářů (druhou motivací byla zvědavost). Dále jsme využívali místní a regionální média či nástěnky. Metody jako využití sociálních sítí nebo webových stránek se nám ukázaly jako neúčinné. Informace o pěstování kuřičky se také začaly šířit spontánně mezi obyvateli i z širšího okolí a zájemci se nám začali hlásit sami. V současné době tak máme do programu zapojeno 10 zahrádkářů, 2 botanické zahrady, 1 arboretum, 3 obce, 1 školu, 1 návštěvnické centrum, 1 správu CHKO a 2 penziony. Zájemci z oblasti turistického ruchu byli k zapojení motivováni snahou od-

lišit své aktivity od ostatních obdobných zařízení. Celkem se tak kuřička pěstuje na 21 zahradách.

Příprava zahrad

Zapojení potenciálních pěstitelů probíhá na základě vyjádření jejich zájmu. Poté navštívíme jejich zahradu, určíme vhodné místo pro pěstování a podepíšeme dohodu o zapojení. Protože kuřička hadcová je svým výskytem vázána na hadec, je nutné vybudovat na zahradě hadcovou skalku. Na základě zkušeností budujeme skalky o velikosti minimálně 2 × 2 m, aby se na ně dalo umístit několik desítek jedinců kuřičky a aby byl vzniklý mikrobiotop alespoň trochu izolován od okolní vegetace.

Práce s rostlinami

Příprava rostlin: Práce s rostlinami začíná sběrem semen v přírodě, kde se snažíme získat semena z co nejvíce matek, abychom podchytili maximální genetickou diverzitu. Semena od každé matky jsou poté klíčena samostatně přímo na hadcovém substrátu v experimentálním skleníku. Větší semenáčky (asi 2 cm v průměru) jsou poté přesazeny do květináčů s hadcovým substrátem a umístěny na zahradu kvůli aklimatizaci. Každý semenáček dostane své unikátní číslo, aby bylo možné sledovat jeho původ i růst. Rostliny jsou v zahradě zalévány pouze sporadicky, aby zůstaly zachovány jejich adaptace ke stresovým podmínkám na stanovišti.

Výsadby rostlin: Výsadby kuřiček probíhají pouze na podzim. Rostliny takto rychle zakoření a mají mnohem větší míru přežívání než rostliny vysazené na jaře. Před výsadbou je u každého jedince změřena jeho velikost a zhodnocen stav. Každá kuřička je vysazena i se svým unikátním číslem. Zahrádkáři zároveň projdou školením, jak mají o druh pečovat (zalévat pouze

Pelyněk Pančičův, ruměnice turňanská a orchidej jazyček východní

Natura 2000 coby soustava chráněných území evropského významu chrání kromě přírodních stanovišť (biotopů) a ohrožených druhů živočichů také vybrané druhy rostlin. Některé z nich jsou dokonce hodnoceny jako prioritní, což v praxi znamená ještě přísnější kritéria ochrany. V rámci České republiky tak bylo do seznamu zařazeno 36 druhů cévnatých rostlin, z toho 15 jako prioritní druhy. Mezinárodní projekt LIFE Sub-pannonic je kromě prioritních stanovišť zaměřen na jeden prioritní druh v České republice a o další dva druhy, které se v Česku nevyskytují, pečuje na Slovensku.

Jediným českým zástupcem, který naopak neroste zase na Slovensku, je tak druh s lehce exotickým jménem – pelyněk Pančičův (*Artemisia pancicii*). Je pojmenován po významném srbském vědci 19. století Josifu Pančičovi (1814–1888). Avšak profesor Pančič byl nejen mezinárodně uznávaným botanikem, působil jako přírodovědec i v oblastech mineralogie, geologie a zoologie. Byl současně lékařem, v pozdějším období i rektorem Bělehradské univerzity a zakladatelem bělehradské botanické zahrady. A tak jako byl on objevitelem desítek rostlinných druhů, hned několik druhů bylo pojmenováno na jeho počest, včetně našeho pelyňku. Roste totiž na jediném místě v Srbsku, v banátské části Vojvodiny, na lokalitě Deliblatska peščara. Tento geomorfologický unikát (česky nazýván Deliblatská poušť) je rovněž lokalitou působení Josifa Pančiče na počátku jeho profesní kariéry.

Pelyněk Pančičův je kriticky ohroženým druhem a jde o jednu z nejvzácnějších rostlin České republiky. Ale nejen České republiky, kde se vyskytuje na třech lokalitách. Tento druh má pouze deset lokalit na světě. Kromě jihomoravských lokalit a zmíněné Deliblatské peščary má dalších šest lokalit v panonské části Rakouska. O rakouské lokality je již pečováno v rámci programu LIFE, náš LIFE Sub-pannonic je zaměřen na evropsky významnou lokalitu Špidláků mezi Čejkovicemi a Čejčí.

Velmi vzácné jsou rovněž oba slovenské botanické poklady. Ruměnice turňanská (*Onosma viridis*) se vyskytuje pouze na pěti lokalitách v Evropě, z toho na jedné

Jedním z klíčových prvků propagace programu Záchraně pěstování v soukromých zahradách je pořádání seminářů přímo v obcích. Foto Hana Pánková, Karel Kříž

minimálně, nehnojit, nepoužívat chemii) a co dělat v případě problémů.

Monitoring růstu: Pro hodnocení úspěšnosti pěstování navštěvujeme několikrát za rok zapojené pěstitele a kontrolujeme stav skalek. Případné problémy nám hlásí i sami zahrádkáři. V době vrcholu vegetační sezony pak provádíme detailní měření všech vysazených jedinců – hodnotíme jejich přežívání, velikost, kvetení a odebíráme část semen. Dále evidujeme nově vzniklé jedince. Na skalkách máme zároveň umístěna mikroklimatická čidla, která sbírají údaje o teplotě a půdní vlhkosti. Na základě těchto dat zjistíme, zda je pěstování úspěšné a lépe odhalíme i příčiny případného neúspěchu.

Co dál

V současné době stále hodnotíme úspěšnost záchraně pěstování v soukromých zahradách jako ex-situ ochrany kuřičky hadcové. Srovnáváme růst jedinců v zahradách i v přírodě, hodnotíme klíčivostí semen a sledujeme pří-

padné odchylky v růstu či chování jedinců. V budoucnu bychom semena chtěli použít na návrat kuřičky na lokality, kde již vyhynula.

Již nyní ale můžeme konstatovat, že program má velký pozitivní sociologický dopad na místní obyvatele. Zatímco před zahájením projektu docházelo k její přímé likvidaci na stanovišti, nyní si uvědomují, že se jedná o jejich vlastní unikát, který jsou ochotni chránit z vlastní vůle i v přírodě.

Záchrana konkrétního druhu prostřednictvím zapojení místních obyvatel se tak jednoznačně ukazuje jako důležitá součást moderní ochrany přírody.

Projekt LIFE for Minuartia – Život pro kuřičku (LIFE15NAT/CZ/000818) je realizován s finančním příspěvkem Evropské unie, programem LIFE a s finančním příspěvkem Ministerstva životního prostředí ČR. Projekt LIFE for Minuartia sice v příštím roce končí, ale už od letoška započala spolupráce s ČSOP Onyx v rámci nového projektu LIFE SouthMoravia.

Hana Pánková, Botanický ústav AV ČR; Karel Kříž, Český svaz ochránců přírody Vlašim

v Maďarsku a na čtyřech na Slovensku. Z nich dvě jsou předmětem zájmu našeho projektu, konkrétně evropsky významné lokality Horný vrch a Palanta ve Slovenském krasu.

Orchidej jazyček východní (*Himantoglossum caprinum*) roste na Slovensku pouze na pěti lokalitách, z toho dvě evropsky významné lokality na západním Slovensku jsou zájmovými územími našeho projektu – Nad vinicami a Zobor. Tento druh se v Česku v současnosti nevyskytuje, byla k němu však přiřazena herbářová položka z poloviny 19. století, která pochází z lokality Hády u Brna. Takto u nás roste jen jeho příbuzný jazyček jadranský, a to pouze na jediné lokalitě.

Péče o uvedené tři vzácné druhy je plánována v rámci projektu LIFE na období 2020–2024. Aktivity budou zaměřeny na celkové zlepšení stavu lokalit výskytu druhů prostřednictvím redukce keřů, případně invazních druhů, a kosením s odstraněním pokosené hmoty. Rovněž budou prováděna speciální opatření na podporu druhů, která budou výstupem odborných studií, jež se v současné době zpracovávají.

Roman Barták